



Forhandlinger om sannhet. Den norske resepsjonen av Lion Feuchtwangers *Søsknene Oppenheim*

AV BIRGITTE FURBERG MOE

Sammendrag

Søsknene Oppenheim av den tysk-jødiske forfatteren Lion Feuchtwanger skildrer utviklingen i Tyskland fra høsten 1932 gjennom 1933, med vekt på Hitlers makt- overtakelse og de tiltagende jødeforfølgelsene. Romanen er mindre kjent utenfor Tyskland, men ble relansert i USA i 2022, hvor Joshua Cohen beskrev den som et av de siste mesterverkene i tysk-jødisk kultur. Mottakelsen av den norske utgaven (1934) var blandet, og kritikerne vurderte romanen i stor grad ut fra sine politiske synspunkter. Flere kritikere tok ikke skildringen av nazismen og jødeforfølgelsene på alvor og avviste både de litterære kvalitetene og det politiske budskapet. Høyre-radikale fordømte boken, mens andre mente den var for «ensidig» og upålitelig som historisk dokument. Samtidig ble romanen sterkt forsvart, blant annet av Høyres parlamentariske leder, Carl Joachim Hambro, som kritiserte nazisympatier i pressen og advarte mot norsk naivitet.

Artikkelen kaster nytt lys over et glemt, men betydelig verk, og undersøker hvordan romanens resepsjon ble formet av politiske motsetninger i en avgjørende førkrigstid. Gjennom en systematisk gjennomgang av kritikken fra 1934 viser artikkelen at kritikerne påvirket hverandre, og at også moderate stemmer bidro til å svekke verkets politiske og moralske alvor.

Nøkkelord: *Feuchtwanger, Søsknene Oppenheim, litteraturkritikk, antisemittisme, jødeforfølgelse.*

Abstract

The Oppermanns, by the German-Jewish author Lion Feuchtwanger, depicts de-

velopments in Germany from the autumn of 1932 through 1933, with emphasis on Hitler's rise to power and the escalating persecution of Jews. The novel is little known outside Germany, but it was reissued in the U.S. in 2022, with Joshua Cohen describing it as one of the last masterpieces of German-Jewish culture. The reception of the Norwegian edition (1934) was mixed, and critics evaluated the novel in large part according to their political views. Several did not take the portrayal of Nazism and Jewish persecution seriously, dismissing both its literary merit and political message. Far-right critics condemned the book, while others saw it as too "one-sided" and unreliable as a historical document. At the same time, the novel was strongly defended, including by the Conservative Party's parliamentary leader, Carl Joachim Hambro, who criticized pro-Nazi press sympathies and warned against Norwegian naivety.

This article highlights a significant work, internationally known but forgotten in Norway, and examines how the novel's reception was shaped by political divisions in a decisive prewar period. Based on a systematic review of criticism from 1934, the article demonstrates how critics influenced one another, and how even moderate voices contributed to undermining the work's political and moral gravity.

Keywords: *Feuchtwanger, The Oppermanns, Norwegian reception, antisemitism, Jewish persecution.*

Innledning

Søsknene Oppenheim har blitt anerkjent som et sentralt verk om de tyske jødernes skjebne etter Hitlers maktovertakelse i 1933.¹ Ifølge Lothar Kahn skrev Lion Feuchtwanger romanen under sterkt tidspress for å advare «en kynisk og selvtilfreds omverden om de forferdelige hendelsene i det kultiverte Tyskland» (1982, 162). Ved maktskiftet var Feuchtwanger på foredragsreise i USA og kunne ikke vende tilbake til hjemlandet etter å ha kritisert Hitler, blant annet i romanen *Erfolg* (1930), som sammen med *Die Geschwister Oppenheim* (1933) og *Exil* (1940) utgjør Die Wartesaal-Trilogie (Venterom-trilogien). Senere samme år ble han fratatt statsborgerskapet og erklært som Tysklands statsfiende nummer én (Feuchtwanger 1941, 42). *Søsknene Oppenheim* ble skrevet i eksil i Frankrike i 1933, og etter en dramatisk flukt over Pyreneene til Portugal i 1940 endte Feuchtwanger opp i USA (Kahn 1982, 161).

1. F.eks. Frederick S. Roffman i New York Times (1983): «No single historical or fictional work has more tellingly or insightfully depicted the relentless disintegration of German humanism, the insidious manner in which Nazism began to permeate the fabric of German society».

I Norge utkom romanen i 1934, men mottakelsen viser at advarslene av mange ikke ble tatt på alvor. Jeg argumenterer for at litteraturkritikken var tydelig formet av anmeldernes ideologisk-politiske ståsteder som i hovedsak reflekterte datidens konfliktlinje. Knut Imerslund har påpekt at mellomkrigstidens litteraturkritikk var sterkt opptatt av holdningen bak en litterær ytring, fulgt av en tro på diktning som en sosial og politisk kraft, og at den derfor også fikk preg av kulturkritikk (1970, 11).² Sigurd Tenningen har derimot hevdet at man overvurderer påvirkningen fra omgivelsene, og at sammenhengen med politikk tillegges for stor vekt (2012, 6). Et sentralt spørsmål er derfor i hvilken grad politiske vurderinger og ståsteder preget mottakelsen av *Søsknene Oppenheim*, som samlet sett utgjorde en viktig kulturdebatt i en avgjørende førkrigstid.

Trond Haugen har påpekt hvordan mellomkrigstidens litteraturkritikk var preget av at «en rekke pionerer og samfunnsaktører i norsk offentlighet» også skrev litteraturkritikk, og at «avstanden mellom kunst og samfunn» var «mindre enn den kan virke i dag», noe som i ettertid har vist seg å kunne være «et humanistisk problem» (2016, 259). Perspektivet er direkte overførbart til resepsjonen av *Søsknene Oppenheim*, hvor blant andre den markante høyrepolitikeren og litteraturkritikeren Carl Joachim Hambro advarte tydelig i forlengelsen av romanens politiske innhold og Feuchtwangers agitatoriske formål. Hambros jødiske opphav bidro trolig til at han tok budskapet særlig på alvor. På den annen side møtte han motbør fra stemmer som forfatteren Barbra Ring og den i dag nesten ukjente høyreprofilen Ranik Halle, som bagatelliserte både innholdet og forsvarte det tyske regimet. Flere av avisene på borgerlig side og ytre høyre hadde tydelige sympatier for Tyskland og viste jødefiendtlige holdninger.

Søsknene Oppenheim ble i stor grad vurdert ut fra sin politiske tendens. Feuchtwanger skrev også romanen som et stykke tendenslitteratur med et uttalt politisk siktemål, samtidig som han trakk veksler på den realistiske romantradisjonen. I likhet med *Buddenbrooks* av Thomas Mann kombineres samfunnsskildring med psykologisk innsikt i fremstillingen av en families fall, men snarere som et akutt situasjonsbilde enn et generasjonsportrett. Romanen kom ikke til å prege den politiske utviklingen, men dens internasjonale kommersielle suksess, inkludert i engelspråklige land, bidro til å formidle kunnskap om det tredje riket som ellers kunne vært utilgjengelig for mange (Cohen 2022, XIV; Jewish Telegraphic [...] 1934).

Artikkelen undersøker hvordan norske kritikere vurderte et sentralt jødisk verk om Hitler-regimets fremmarsj, og viser hvordan deres holdninger til Tyskland og

2. Jahn Holljen Thon har påpekt at dette synet samt det polariserte ved perioden er videreført i senere forskning (2016, 240).

nazismen representerte politiske strømninger i samtiden. Analysen av de ulike vurderingene avdekker sentrale spenninger i norsk offentlighet anno 1934 og synliggjør ideologiske blindsoner hos deler av datidens kulturelite. Min påstand er at nazisympatisører og høyre-radikale motstemmer skygget for den positive kritikken verket mottok og også for det politiske budskapet. Samtidig fremstår den litteraturkritiske diskusjonen som mer nyansert enn hva de polariserte ytterpunktene – karakteristiske for mellomkrigstidens offentlighet – skulle tilsi.

Skarpe skiller mellom politikk og estetikk har vært kritisert i norsk litteraturkritikk. Bernhard Ellefsen har utfordret Per Thomas Andersens vurderingskriterier, særlig skillet mellom det moralske/politiske og estetiske kriteriet (2016, 90). Selv om en rigid inndeling kan problematiseres, er kriteriene fortsatt relevante, ikke minst i møte med 1930-tallets litteraturkritikk. Analysen av mottakelsen av *Søsknene Oppenheim* avdekker hvordan politiske vurderinger la føringer for, og til dels overstyrte, estetiske vurderinger.

En roman om løgnens tid

Die Geschwister Oppenheim (1933), senere kjent som *Die Geschwister Oppermann*, er omtalt i fle e studier; Dagmar C.G. Lorenz har blant annet undersøkt romanens fremstilling av nazister (2018). Romanen er utgitt fle e ganger i Tyskland og ble nyutgitt i USA i 2022, hvor Joshua Cohen i forordet omtalte Feuchtwanger som en glemte mester, sjelden lest utenfor tyskspråklige land (2022). Den ble også utgitt i Sverige i 2017, hvor fle e kritikere trakk politiske paralleller til vår egen tid med fremvoksende høyre-radikalisme i Europa og USA.³

I Norge er romanen ikke utgitt siden 1934 og knapt nevnt i norske historie- og litteraturhistoriske verker. Med ettertidens blikk er det ufortjent, særlig sett i lys av den omfattende omtalen i utgivelsesåret, der fremtredende kulturpersonligheter deltok i debatten. Jødeforfølgelsene og Holocaust fikk lite oppmerksomhet før 1960-tallet, men har fått stadig større plass i historieskrivingen om andre verdenskrig (Lawson 2010, 19; Kristiansen 2021, 53). Manglende dokumentasjon av diskusjonen om romanen henger sammen med at det i norsk litteraturhistorie har vært liten oppmerksomhet om jødiske motiver og en svak tradisjon for å erkjenne antisemittisme (Brovold 2020, 4, 19; Dingstad 2021, 26). Enkelte anmeldelser er omtalt av Oskar Mendelsohn (2019, 486) og Tormod Valaker (1999), men det finnes ingen helhetlig gjennomgang av den samtidige resepsjonen i Norge, som jeg i det videre vil gi.

3. Maria Edström i Expressen (2017): «Språk, stil och begrepp ger nycklar till förståelsen av hur nazismen kunde växa fram nu och då».

Nærmest alle norske anmeldelser av *Søsknene Oppenheim* retter søkelyset mot de katastrofale hendelsene etter Hitlers maktovertagelse i Tyskland i 1933, og tar også stilling til dem. Romanen følger den velstående familien Oppenheim i Berlin 1932–1933 og viser hvordan de rammes av tiltagende jødeforfølgelse, inkludert den statlige boikottkampanjen 1. april 1933. Jødiske butikker og varehus, lege- og advokatkontorer ble da merket med slagord som «Kjøp ikke hos jøder» av regimets SA-tropper (Feuchtwanger 1934, 226). Ifølge bokens forord er materialet til nazistenes holdninger, normer og praksiser hentet fra Hitlers *Mein Kampf*, vitnesbyrd fra flyktninger fra konsentrasjonsleirene og særlig offentlige kunngjøringer i *Reichsanzeiger fra 1933*, rikets offisiell avis. Det historiske belegget viser at romanen søker en realistisk fremstilling av jødernes situasjon. Samtidig presiserer Feuchtwanger at teksten er både diktning og dokumentarisk representasjon: For å oppnå «almengyldig sannferdighet» er ikke «de enkelte skikkelser fotografisk korrekte», men historisk typiske (1934).

Oppenheim er i virkeligheten en kjent og gammel tysk-jødisk slekt med mange forgreninger.⁴ I romanen har familien levd i Tyskland fra «uminnelige tider» og stammer fra Elsass (Alsace); «der hadde de vært små bankierer, kjøpmenn, sølv- og gullsmeder» (ibid., 15–16). Søsknenes oldefar kom til Berlin fra Fürth i Bayern, og bestefaren Immanuel Oppenheim «besørget store leveranser til den tyske arme i Frankrike 1870–71» og grunnla senere møbelhuset Oppenheim, som leverer rimelige og populære møbler til det tyske småborgerskapet (ibid., 16). Som «en populær figur i Berlin» bidro han gjennom sin nære tilknytning til befolkningen «til å frigjøre de tyske jøder fra de formelle lovbestemmelser som hadde kuet dem, og derved gjøre Tyskland til et virkelig hjem for de tyske jøder» (ibid.).

Familien identifiserer seg som tysk, men er også jødisk og markerer høytider som pesach, den jødiske påsken. De rammes av økende nasjonalsosialistisk innflytelse og antisemittisme, som forsterkes etter regimeskiftet i 1933. Møbelhuset, ledet av Martin, møter store utfordringer allerede før maktovertakelsen: jødefiendtlige brev, hærverk, kundefrøfall og sjikane fra myndighetene. For å unngå oppmerksomhet om sitt jødiske navn endrer alle filialene unntatt hovedkontoret navn til «Tyske Møbelverker». Etter regimeskiftet og boikottaksjonene forverres situasjonen, og firmaet blir gradvis overtatt av nazister, konsekvent omtalt som «hakekorsfolkene».

Martin fengsles og mishandles, men løslates. Sønnen Berthold møter grov diskriminering på skolen etter ansettelsen av en nazistisk lærer og den tiltagende

4. Før utgivelsen hadde verket tittelen *Die Geschwister Oppermann*, men navnet ble endret til Oppenheim etter et trusselbrev fra en SA-leder ved navn Oppermann, som hevdet at navnet ikke var jødisk (Grote 2017, gjengitt i Dagmar 2018, 56). Oppenheim har en mer entydig jødisk tilknytning, noe som gjør det påfallende at Feuchtwanger senere ikke beholdt navnet.

nazifiseringen, noe som fører til at han tar sitt eget liv. Også Martins brødre rammes: Den anerkjente kirurgen og professoren Edgar Oppenheim blir i «hakekorsavisene» – i tråd med middelalderens blodanklager – beskyldt for «å utgyde strømmer av kristent blod» i sitt vitenskapelige arbeid, og mister stillingen som følge av boikottaksjonene (ibid., 82).

Martin og Edgars bror, Gustav, 50 år og litterat, «en mann av middels format» og romanens mest sentrale skikkelse, nyter det gode liv i en landlig del av Berlin mens han forsøker å fullføre en biografi om dikteren Gotthold Ephraim Lessing (ibid., 11).⁵ Etter å ha signert et manifest mot det økende barbariet blir han i likhet med Edgar angrepet i pressen og havner i myndighetenes søkelys. Han flykter til Sveits, men blir senere motstandsmann, arrestert, sendt til konsentrasjonsleir og dør etter å ha vitnet om forholdene. Gjennom hans opplevelser, brev og samtaler med andre gis det innblikk i den systematiske fornedrelsen, volden, torturen, pogromene og rettsløsheten som rammer jødene i tiden etter regime-skiftet.

Først i ettertid er det mulig å fullt ut forstå hva som stod på spill i det som omtales som løgnens tid, der lederne systematiske løgner til folket, også overfor utlandet, fremheves. Nettopp «løgnen som øverste politiske prinsipp» er en klar tematikk i verket, utfordret av sannhetens forkjempere (ibid., 199). Slik Lorenz har påpekt, kjemper kun et få intelligente, «målbevisste dissenter og antifascister» mot mange nazister og nazisympatisører (2018, 57).

Den første norske mottakelsen

På grunn av medieoppmerksomheten rundt hendelsene i Tyskland ble fle e bøker med jødiske motiver oversatt til norsk på 1930-tallet; *Die Geschwister Oppenheim* ble også omtalt i Norge før den norske oversettelsen ved Hans Heiberg utkom (Mendelsohn 2019, 659). Dosent Emil Smith ved Universitetet i Oslo skrev i Dagbladet at karakterenes opplevelser var fremstilt med «overbevisende troskap» (1933). Til tross for avisens kulturradikale profil og kritiske holdning til det nye Tyskland, gjenga den Smiths bemerkning om at en utlending ikke kan vite hvor mye som er «historisk sant» eller «Hetzpropaganda» (ibid.). Sannhetsvurderingen er knyttet til et av kritikkens estetiske «urkriterier», virkelighetsskildring, som også har moralske implikasjoner (Hagen 2004, 44). Betegnende for resepsjonen av *Søsknene Oppenheim* er imidlertid hvordan kriteriet knyttes så tett til dokumentariske forhold og *politisk* vurdering.

5. Sentral tysk forfatter i opplysningstiden, særlig kjent for dramaet *Nathan der Weise* (1779) [norsk utgave *Natan den vise*, 1984], som tematiserer religiøs toleranse og jødisk likeverd.

Hvor realistisk romanen skildret faktiske forhold, opptok også Fredrik Paasche, professor i europeisk litteratur ved Universitetet i Oslo. Paasche var kjent for sin kristen-humanistiske innstilling og motstand mot diktatur, men tvilte i begynnelsen på grusomhetene fra Hitler-Tyskland (Houm 1986, 54–55). Imidlertid ble han snart klar over forholdene, og fra 1934 gjorde han «mer enn kanskje noen annen nordmann» for å opplyse om det som foregikk (ibid., 56). Paasches anmeldelse av *Søsknene Oppenheim* i landets største avis, Aftenposten, 27. januar 1934 kan leses som uttrykk for en overgangsfase; han var ennå ikke udelt kritisk, men skal i samme måned ha meldt seg ut av Norsk-tysk forening grunnet Tysklands «barbari» (ibid., 55). På 1930-tallet var Aftenposten blant de borgerlige mediene som hadde en positiv holdning til det nye Tyskland og en etablert antijødisk linje (Westlie 2023, 93–96). Paasche er imidlertid klar på at romanen gjør inntrykk ettersom jødenes villkår aldri kan bli «likegyldig», og kontrasten mellom deres fedrelandstilhørighet og den brutale realiteten fremheves (1934).

Skildringen av gymnasiasten Berthold og hans brutale skjebne omtales som romanens kunstneriske bedrift. Overlærer dr. Vogelsang som vil innføre «den ekte tyske ånd», anklager ham for å mangle «tysk følelse» etter Bertholds foredrag om den germanske høvdingen Hermann der Cherusker, men han tar til motmæle: [...] «jeg er en like god tysker som De» (Feuchtwanger 1934, 88, 90, 134). Nasjonalfølelsen trer frem gjennom en indre dialog der Berthold vurderer å flykte, men protesterer fordi han hører til – til Tysklands skoger, vind og «langsomme, eftertenksomme, solide mennesker», til Brahms, Goethe og både sannheten og løgnen i landet (ibid., 192). Hvor skal man flykte når man alt er hjemme, er holdningen som uttrykkes. I valget mellom nazistisk underkastelse og personlig integritet nekter han å be om unnskyldning for sin fritenkning og vil heller dø, et valg som speiler romanens sannhets-søken.

Paasche kjenner igjen atferden i Tyskland, men spør: «Men kanskje overdriver dikteren. Om han gjør det, røber han sig ihvertfall ikke, de rene usannsynligheter undgår han» (1934). Tvilen forblir nærmest ukommentert, en åpning det ytre høyre senere grep fatt i. Riktignok siterer Paasche den svenske kritikeren Anders Österling, som hevder at verket ikke overdriver, ettersom hendelsene kan bekreftes og derfor ikke bør betviles. Paasche inkluderer likevel en kritikk av romanens ensidighet når han åpner for at et annet verk kunne ha fortalt om andre jøder og nazister, implisitt ikke like gode og onde, og om nazistenes høyere mål: «Der kommer vel engang et verk som på rimeligere vis fordeler lys og skygge og blandt annet får med den idealitet som finnes også på nazistisk hold» (ibid.). «Idealitet» fantes nok for de troende, men de falske verdiene nazistene forfektet var uten «lys».

Sitatet kan leses som et uttrykk for en vilje til å fastholde nøkternhet og rimelighet i en tid med sterk polarisering, men vitner også om en blindsoner: en manglende erkjennelse av at nazismens verdier ikke bare utgjorde en ytterliggående posisjon, men et grunnleggende brudd med humanistiske idealer. Til tross for slike forbehold uttrykker teksten likevel en kritisk holdning til nazistisk atferd.

Smith og Paasches tilhørighet ved universitetet ga vurderingene tyngde og bidro trolig til at de ble oppfattet som nyanserte. Aschehoug brukte utdrag av dem i annonseringen av boken,⁶ og det er ikke overraskende at Paasches politiske pregede tekst ble fanget opp av høyre-radikal presse og trolig påvirket andre kritikere. Laurentius Urdahl i Fredrikstad Blad påpekte på lignende vis at romanen som historisk dokument måtte vurderes som *ensidig*: «Selvfølgelig ser forfatteren ensidig på de begivenheter, som rystet Tyskland og man merker den forbitrelse, som fyller ham» (17.2.34). Samtidig fastslo han at forfatterens vrede ikke førte til at «den kunstneriske form» ble «sprengt», noe som samsvarte med tonen i de fleste av de første anmeldelsene. (Se òg likt uttrykk hos Olav Skjerven i Fredrikstad Dagblad, 14.2.34).

En lang rekke aviser omtalte *Søsknene Oppenheim* ved lanseringen i februar som «en mektig og betagende roman», åpenbart basert på en pressemelding fra Aschehoug. En positiv usignert omtale, trykt i mange lokalaviser med mindre variasjoner, har trolig også sitt opphav i forlaget.⁷ Boken med «det store kunstverks slagkraft» løstes frem som et nedslående bilde av Tyskland, med en «forbitrelse» som iblant truer «med å sprengte den kunstneriske form», men ikke overskrider den (Smaalenes Social-Demokrat 1934). Politisk-moralsk fordømmelse i romanen gikk ikke på bekostning av estetikken, og personene ble fremhevet som troverdige.

Forlagets positive tone ble videreført i Bergens Arbeiderblad, der den kjente kritikeren Andreas Paulson, som var politisk engasjert med et sosialistisk grunnsyn, fremholdt at de som ønsket en «objektiv» fremstilling av nazismen ville oppsøke historiske verk, men at romanen både bekreftet og bygget på et godt dokumentert grunnlag, noe alle skeptikere burde merke seg (17.2.34). Paulson viste til hvordan fanatiske nasjonalsosialister utnyttet raseteorien og forsøkte å fjerne jøder og kommunister for selv å overta deres posisjoner. Gustavs lidelser i konsentrasjonsleiren beskrives også som objektivt fremstilt, hvor forfatteren har moderert sin harme. Samtidig fremheves romanens *politiske* potensial; dens rekkevidde sammenlignet med rene historieverk kunne påvirke tilhengere av den høyre-radikale opplysnings- og propagandaorganisasjonen Fedrelandslaget i en annen retning. I synet på Nazi-

6. Aftenposten; Dagbladet; Morgenbladet, hhv. 16, 17 og 19.2. Utdrag fra Smith ble også omtalt i Dagbladet på utgivelsesdagen 9. februar.

7. F.eks. i Hadeland 13.2: Asker og Bærums budstikke 14.2; Østlendingen 15.2.

Tyskland tegner det seg et skille mellom arbeiderpressen, som oftest reagerte med fordømmelse på følgene av maktovertakelsen, og borgerlige aviser, der fle e nazisympatisører ytret seg, samt høyreradikale medier.

Den sosialistiske avisen 1ste Mai la vekt på hvordan romanen supplerte avis-schildringer av den «nasjonalsosialistiske statsomveltningen», omtalte den som en «mektig anklage» mot nazismen og formidlet inntrykket av en troverdig og nær skildring av «jødenes tragedie» og «nazismens umenneskelighet» (Amundsen 1934). Selv om det påpekes at forfatteren er en «jøde som skriver om jøder», fremheves det at verket og personene er «ekte tvers igjennem» (ibid.). Arbeiderparti-avisen Fremtiden fremhevet også romanens troverdighet i anmeldelsen «Boken om jødeforfølgelsene». August Schou, som senere ble direktør ved Nobelinstituttet, betvilte ikke realisme i det han betegnet som «et flammende anklageskrift» og uttrykk for en dokumentarisk virkelighet (1934). Det moralsk-politiske kriteriet veide tungt. Typisk for arbeiderpressen ble romanens beskrivelser av forholdene i Tyskland oppfattet som sannheten, noe som fremkalte sinne, og i dette tilfellet også maktesløshet og eksplisitt skam, både over nazister og landsmenn «som skriker sig hese av begeistring over ødeleggesverket» (ibid.).⁸ opplysnings-

Ved lanseringen ble romanen imidlertid ikke ansett som fullt troverdig av alle. Anmelderen i det høyrekonservative Ringerikes Blad roste romanens fullendte form i tråd med forlagets tone (1934), og viste dessuten identifikasjon med jødene lidelse i kontrast til kritikk fra høyreradikalt hold. Samtidig ble innholdets balanse trukket i tvil: Boken omtales som et eneste stort skrik over uretten mot jødene, og selv om Hitler-hatet ikke sies å svekke formen, beskrives den som «et temmelig ensidig historisk dokument» (ibid.). Til tross for dokumentariske trekk leses romanen som en subjektiv sannhet preget av følelser og politisk ensidighet. Lignende kritikk kom særlig til uttrykk i konservativ og høyreorientert presse.⁹

Nazisympatier og advarende røster

Som en motvekt til arbeiderpressen reagerte fle e kritikere i borgerlige og høyreradikale medier på romanens fremstilling av nazismen, og politiske sympatier og sannhetskriteriet spilte en stor rolle for hvordan verket ble bedømt. Det politisk-moralske kriteriet ble aktivert ved at kritikerne reagerte på tekstens holdning, som regel med negativt fortegn. Det gjelder også Reidar A. Lorentzens kritikk i den

8. Se øg Johannes A. Dahles politiske vurdering i nynorskavisen 17de mai: «Ho er sann, illusjonen er fullkommen, vi trur på henne» (15.2.34).

9. Ved lanseringen i februar kritiserte Halvor Diesen i konservative *Smaalenenes Amtstidende* romanens tendensiøse *ensidighet* (22.2.34).

borgerlige avisen Drammens Tidende, som i 1934 viste støtte til Nazi-Tyskland (Westlie 2023, 16). Ifølge ham tegner Feuchtwanger familiens ulike typer med stor karakteriseringssevne, og deres verdier som går tapt i den antisemittiske bølgen, betegnes som «et dramatisk sammenbrudd med tragisk virkning» (15.2.34). Samtidig hevder han at boken gir «et ytterst ensidig og farvet bilde av historiske begivenheter»:

Hele nazistbevegelsen fremtrer her som det skjære barbari og Hitler som den store kulturløse banditt. [...] jødeforfølgelsen er utvilsomt det mørke blad i nazismens historie, og det er ingen tvil om at det under omveltningen blev begått utsekelser av bevegelsens dårligste elementer. Så bokens skjebner kan for såvidt være sanne nok, og de er litterært fortalt. Men de skildringer som gis i samtaler og meddelelser i boken er sikkert i høi grad overdrevne og preget av den redselspropaganda som fabrikertes under omveltningen av nazistenes fiende. Feuchtwangers roman må derfor leses med sterke reservasjoner. (Lorentzen 1934)

Eksempler nevnes ikke, men «barbari» er betegnende; de groveste fremstillingene oppleves som for overdrevne og utrolige for dem som var sympatisk innstilt til regime-skiftet.

Lorentzen var på ingen måte alene om å tvile på romanens sannhetsverdi. Et sterkt protysk syn kommer til uttrykk hos fle e, blant annet Leiv Lea i avisen Dagbladet Rogaland 2. mars. Det er særlig interessant i lys av at han etter den tyske okkupasjonen av Norge i 1940 ble distriktsleder for Milorg i Stavanger-området (Stahl 1962, 108).¹⁰ I 1928 var han med på å starte et lokallag av høyre-radikale Fedrelandslaget og skal en tid ha vært formann, men i mars 1934 forsøkte han å «fri seg bort fra» laget hvor han hadde «funnet et virkefelt» (Lier 1934).

Ifølge Lea er hensikten med *Søsknene Oppenheim* å «forherlige det jødiske element i det tyske folk og tilsmusse nazistregimet», og jødene fremstilles som feilfrie idealmennesker for å understreke hvor meningsløs forfølgelsen var (1934). Hovedinnvendingen er at forfatteren skyter over mål i angrepet på nazistene, ettersom alle fremstilles «som brutale idioter og kjeltringer» (ibid.) Særlig vektlegges det han oppfatter som en påstand om at en forstyrret Göring stod bak riksdagsbrannen, i strid med den offisielle forklaringen om kommunisters skyld, noe som i realiteten

10. Lea døde i tysk fangenskap i 1942, trolig ved selvmord (Stahl 1962, 170). Han skrev under forfattermerket L.L. (Sommerfeldt 1936, 13). Forfattermerkene til øvrige kritikere er basert på Sommerfeldts oversikter og bibliografien *Norsk litteraturkritikk* (UBO/ILN, UiO).

uttrykkes gjennom en karakters tanke. Sammen med skildringen av Hitler som nærmest «sinnssyk» og nazistene som «leide bødler», tolkes det som bevis på romanens svake historiske grunnlag, og helheten vurderes som lite troverdig:

Boken er en fornærmelse mot hele det tyske folk – ikke bare mot nazistenes fører. Hvis forholdene i Tyskland var slik som forfatteren sier, så måtte hele det tyske folk stå på et uhyggelig lavt nivå – dertil måtte de være feige og svake som slik lar sig mishandle av en håndfull mindreverdige personer. (ibid.)

Flere kritikere, i hovedsak de som ytret seg nazisympatiserende, var kritiske til fremstillingen av nazister. Som Dagmar Lorenz (2018, 56–57) har påpekt, er det klart at Feuchtwanger også benyttet stereotypier av opportunist, maktsyke og voldsmenn, og nazistene fremstår som middelmådige og korrupte. Slike karaktertegninger vakte motstand hos flere i samtiden.

Det mest eklatante eksempelet er Leas kritikk i avisen Rogaland, Bondepartiets organ. Partiet satt i regjering 1931–33 med Quisling som forsvarsminister, førte en konservativt orientert politikk, og enkelte medlemmer var åpne for autoritære strømninger. Rogaland hadde et beskjedent opplag (om lag 5000), men *Søsknene Oppenheim* ble neste dag omtalt i borgerlige Morgenbladet, med dobbelt så stort opplag. Avisen var på 1930-tallet konservativ, men redaksjonelt uavhengig, og kritiserte etter hvert jødeforfølgelsene (jf. Westlie 2023, 201).

Pressemannen og høyrepolitiker Carl Joachim Hambro brukte anmeldelsen 3. mars til å ta «et oppgjør med norsk presses holdninger til nazismen» (Valaker 1999, 90). Med sterk retorisk patos kritiserte han nazisympatier i pressen – løgn, fortieelse og forvrengning – og en utbredt norsk naivitet. Samtidig advarte han om at nazismen kunne ramme Norge: «Alt kan hende hos oss!» (Hambro 1934). Kritikeren Hambro lot ifølge Philip Houm aldri politisk enighet føre til ros av svak litteratur, men «politikeren i ham kunne ta overhånd» (1982, 80–81), og dommene over norsk samtidsprosa var «ofte preget av hans politiske sympatier» (Thon 2016, 262). I vurderingen av *Søsknene Oppenheim* spilte hans antinazistiske holdning en tydelig rolle, samtidig som han i likhet med flere andre kritikere anerkjente verkets kvaliteter. Verdsettelsen var imidlertid nærmest utelukkende politisk-moralsk og reflekterte hans fordømmelse av Nazi-Tyskland. I motsetning til Paasche, som hadde visse reservasjoner, var anmeldelsen entydig positiv. Etter Hambros syn skildret romanen mørket som hadde lagt seg over Tyskland med «næsten overmenneskelig objektivitet» (1934). Han uttrykte også håp om at dens politiske kraft kunne dempe nazismens forsvarere, noe som viser hans tro på

romanens funksjon som advarsel.¹¹ Utdrag fra anmeldelsen ble brukt i fle e forlagsannonser.¹²

Samtidig stilnet ikke de kritiske stemmene. Tvert imot vakte Hambros positive omtale negative reaksjoner i tyskvennlige og høyreradikale medier, og ble også kommentert i andre publikasjoner. I Arbeiderparti-avisen *Fremtiden* stilte en leser spørsmål ved de sprikende vurderingene, hvor Lorentzen fremhevet et ensidig, forvrengt bilde og Hambro objektivitet og sannhet. Leseren viste til Hambros posisjon i Høyre og mente det var Lorentzens mange innlegg til forsvar for nazismen som burde «leses med sterke reservasjoner» (F.F., 1934).

En tydelig kontrast – og trolig også en respons til Hambros innlegg – kom fra Barbra Ring i *Nationen* 6. mars. Hennes politiserte kritikk av *Søsknene Oppenheim* reflekterte avisens antisosialistiske profil på 1930-tallet, noe som legitimerte fascistisk og høyreradikalt tankegods innen bondebevegelsen (Dahl et al. 2010, 233). Ring anmeldte for avisen fra 1929, og hennes sympati for Nazi-Tyskland preger teksten. I mai roste hun *Mein Kampf* og mente at kritikere burde lese boken før de «rakker ned paa Hitler og den stat han har skapt» (Birkeland 1995, 43; Ring 1934b). I kritikken av Feuchtwangers roman uttrykte hun også beundring for Hitler med «den rolige enkle fremtreden», og avviste verket som tendensiøst og lite verdifullt: «Litteratur som gaar ærend for rødglødende hat taper paa det, som kunst» (1934a).

Romanen beskrives som en «hevn over det nye Tyskland», der personene fremstår som «jødetyper» og nazister som «gemene slyngler» (ibid.). Med unntak av Berthold, som hun finner interessant, men som nærmest fremstår som estetisk alibi i anmeldelsen, kritiserer hun menneskeskildringen og omtaler Tysklandsbildet som så «fortegnet», «forgrovet og tilsølet» at boken må betraktes som en politisk pamflett (ibid.). Som fle e kritikere vektla hun politiske vurderinger av nazismen på bekostning av estetisk bedømmelse. Hun avsluttet med å hevde at bare de som «vil gasse sig med stygg-ord» om Tyskland vil ha glede av boken, mens «uhildede lesere» ville ergre seg over det forvrengte bildet av en «folkebevegelse» (ibid.).

Det kraftige angrepet på romanens sannhetsverdi kan ha medført at forlaget dagen etter rykket ut en annonse i *Aftenposten* og *Morgenbladet*, der *Søsknene Oppenheim* ble markedsført som «årets store litterære begivenhet i England og Amerika» (*Aftenposten* 1934). Annonsen viste også til at verket hadde fått «voldsom oppmerksomhet» i Sverige, hvor Anders Österling, sitert av Paasche, mente at virkelighetsbildet hadde «sin obestridliga och djupt allvarlige betydelse» (ibid.).

11. Hambro gikk så langt som å beskrive forholdene som skildres i romanen som mer brutale enn i *Onkel Tøms hytte* (1852).

12. Bl.a. «et aktstykk av stor og umistelig værdi» (*Aftenposten*; *Morgenbladet* 6.3; *Dagbladet*; *Arbeiderbladet*; *Nationen* 7.3).

Den svenske redaktøren Torgny Segerstedt, kjent for sin motstand mot nazismen, fremhevet også bokens troverdighet og avviste innvendinger om overdrivelser. Feuchtwanger ble dessuten sitert på at romanen handlet om det alle snakket om, men få virkelig kjente til, noe som illustrerer et viktig premiss i datidens medievirkelighet: Pålitelig informasjon var begrenset, og det krevde innsikt og dømmekraft å skille mellom propaganda og realitet. Velinformerte aktører som Hambro og Segerstedt forsto imidlertid alvoret. For dem med tilstrekkelig kunnskap fremsto det rette politiske valget som åpenbart.

Avisen Folket oppsummerte ironisk kontrasten mellom Hambro og Rings vurderinger: «Man skulde ikke tro at de skrev om den samme boken!» (8.3.34). Også det jødiske månedsbladet Hatikwoh tok opp disse forskjellene (1934a). I sin mars-anmeldelse forklarte de motstridende vurderinger med ulike holdninger og syn på situasjonen i Tyskland: «Våre følelser spiller mektig inn» (1934b). Rings omtale av romanen som en «politisk pamflett» ble avvist som en «horribilitet» (ibid.). Samtidig mente signaturen «H.F.» at forfatterens sterke meninger tidvis «sprenger den kunstneriske ramme», noe som svekket karaktertegningen (ibid.).¹³ Likevel ble romanen vurdert som et kraftfullt oppgjør med jødeforfølgelsene. Den var «i sin sannferdige skildring et historisk aktstykk» og et «anklageskrift mot barbariet i det tredje riket» (ibid.). I juli skrev bladets redaktør Harry Meyer Koritzinsky, som under andre verdenskrig måtte flykte til Sverige, at romanens styrke lå i at den var skrevet av et menneske som hadde lidd, i motsetning til «en fru Barbra Ring som ikke kjenner til noe» (Meyer 1934).

De sprikende anmeldelsene viser at kvalitetsvurderingene var tydelig ideologisk farget og nært knyttet til politiske sympatier. Det er påfallende hvor ofte det politisk-moralske kriteriet fikk råde nærmest alene eller dominere sterkt på begge sider av debatten. Et talende eksempel er hvordan den respekterte kritikeren Rolf Thesen i en politisert kritikk ironiserte over Rings besteborgerlige naivitet, beundring for Hitler og omtale av verket som hevn mot ham. Om det bare var et «urettferdig angrep», og «Somme folk har det godt», kommenterte han lakonisk (1934). Med ordene «Hvor nydelig vilde det ikke være om det var løgn!» avviste han alle påstander om overdrivelser; *Søskenene Oppenheim*, «et brennende aktuelt innlegg for humanitet og kultur» og «anklage mot barbariet og dumheten», burde ifølge ham leses av alle (ibid.). Typisk for Thesens kritikk er et sterkt sosialt engasjement (Imerslund 1970, 25).

13. Anmeldelsen ble trolig skrevet av bladets redaksjonssekretær fra 1933–1936, Herman Feinberg («Hermann» i Mendelsohn 2019, 891). Feinberg ble deportert til Auschwitz i 1942, hvor han ble drept i 1943, noe som gir støtten til verkets anklage mot nazismen en særlig tyngde.

Antisemittisme og ideologisk forvrengning

På ytre høyreside omtalte det antisemittiske *Nationalt Tidsskrift*, redigert av Mikal Sylten, kontrasten mellom Hambros vurdering som objektiv og Rings som hevn-drevet (1934, 31). Til tross for påstanden om nøytralitet var harselasen tydelig. Det smale tidsskriftet hevdet at Feuchtwanger hadde «utøst sin galde» og karakteriserte Hambros anmeldelse som «kanskje den svulstigste jødeforherligelse» i *Morgenbladet*, noe de mente innbød til motsigelser (ibid.).

En lignende kritikk kom fra borgerlig hold: I *Morgenavisen*, som hadde et opplag på i overkant av 8000, tok den i dag ukjente skribenten Wessel Reehorst i mars til motmæle mot Hambro og støttet Ring. Året før var han blitt omtalt som nazist av Moritz Rabinowitz (1933).¹⁴ Ifølge Reehorst var *Søsknene Oppenheim* så gjennomsyret av «jødens glødende hat» at det krevde «overvinne» å lese for Tysklandskjennere, og han undret seg over hvordan «Høires fører» kunne «juble over et så hadsk vrengebillede» (1934). Etter hans syn skadet Hambros anmeldelse partiets interesser, og Tysklands seier over kommunismen veide tyngre enn nazismens brutalitet, i skarp kontrast til Hambros forsvar for romanens moralske budskap. Den implisitte antisemittismen som samtidig trer frem, ligner den mer uttalte fra ytre høyre.¹⁵

I ukeavisen *Nasjonal Samling* (forløperen til *Fritt Folk*) i en artikkel med den talende tittelen «Litterær svindel møter politisk svindel» fra midten av mars, var omtalen av romanen også sterkt politisert, som forventet fra hovedorganet for det ny-etablerte partiet. Forfatteren var Eyvind Mehle, journalist og NS-ideolog, som senere under okkupasjonen av Norge ble programdirektør i NRK og medieprofessor ved det nazistyrte Universitetet i Oslo. Mehle beskrev Feuchtwangers *Jerusalems undergang* som en jødisk forfalskning og avfeide *Søsknene Oppenheim* som fri fantasi uten sannhetsverdi. Han etterlyste også en ansvarlig kritiker som, uten politiske motiver, kunne anerkjenne romanens kunstneriske verdi.

Fredrik Paasche anklages for å hate det nasjonalsosialistiske Tyskland, men Mehle griper begjærlig fatt i formuleringen: «Men kanskje overdriver dikteren. Om han gjør det, røper han det ihvertfall ikke.» – «Jo, ærede hr. professor, det røper han», parerer Mehle, og nevner eksempler som etter hans syn dokumenterer overdrivelsene: Tysklands samling omtales som et «grotesk skuespill», nazistisk ungdom som «leiesoldater» og nazistene som «imbesile og bestialske svin» med Hitler som «barbarføreren» (1934). Med forakt omtales også beskrivelsen av *Mein Kampf* som

14. Moritz Rabinowitz var en sentral jødisk stemme mot antisemittismen i 1930-årene. Han ble deportert og drept i Sachsenhausen i 1942.

15. Reehorst skrev at det lå utenfor artikkelens ramme å berøre «de dypere grunner til antisemitismen i Tyskland», men delte likevel «en treffende karakteristikkk» fra «jøden Karl Marx» om jødedommen som et «antisosialt element» (1934).

språklig svak og uappetittlig lektyre, i kontrast til Hitler-biografen Konrad Heidens anerkjennende vurdering. Samtidig neglisjeres overgrepet mot jødene, mens forfatteren, Paasche og Hambro henges ut; sistnevnte fratas all dømmekraft.

Hambros jødiske bakgrunn brukes av Mehle for å svekke hans troverdighet, en antijødisk strategi som forekom på begge politiske fl. yer (ibid., 78). Videre reproduseres den veletablerte antisemittiske myten om den pengegriske jøden som «lurer og bedrar» og undergraver samfunnet, og brukes som legitimering for at jøder ikke hadde plass i Nazi-Tyskland (ibid.). Omtalen av jøder som skadelige fremmedelementer samsvarte med den grove antisemittismen i høyreradikale organer – og i borgerlig presse som konservative *Aftenposten* på 1930-tallet (Westlie 2023, 16–17; 94–96). Ofte ble ansvaret for antijødiske tiltak lagt på jødene selv, ikke på nazistene (ibid., 16).

Mehle begrunner ikke hvorfor romanen er dårlig, men nøyer seg med hån og politisk uenighet, og skriver at lesningen etterlater «skamfølelse», ikke over Hitler, men det «ellers kulturelt høitstående norske forlag» som etter hans syn har utgitt et «makkverk» (1934). Det er en helt annen skam enn den August Schou uttrykte i *Fremtiden*. Den hatske og urimelige retorikken, der indignasjonen rettes mot både verk, forfatter, anmeldere og forlag, illustrerer hvordan høyreradikale miljøer forskjøv den moralske responsen vekk fra jødeforfølgelsene. På begge fl. yer ble imidlertid den litterære dommen avgjort av politisk-ideologisk ståsted.

Som en reaksjon og motvekt til den høyreradikale kritikken skrev Jens Korsvold en rosende anmeldelse i den borgerlige og venstreliberale *Bergens Tidende*, der han slo fast: «Dette verk kan ingen naziforfatter gjøre til skamme» (7.4.34).¹⁶ Ifølge ham formidlet verket med en innsikt som bare finnes «hos virkelig store menneskeskildrere», og jødeforfølgelsene ble troverdig fremstilt: «Feuchtwanger skriver historie» (ibid.). Korsvold kritiserte dem som «ikke vil tro virkeligheten», og som helst ville glemme romanen – om de orket å lese den. Boken var ment for dem som forsto at noe skjedde, og «som rammes av brutaliteten» (ibid.). I motsetning til Hambro trodde han derimot ikke at verket kunne gjøre en politisk forskjell.

Borgerlige aviser rommet altså andre motstemmer enn Hambro, men den sterkeste politiske støtten kom som oftest fra venstresiden. I en samleanmeldelse i *Arbeider-Avisa* 10. april vektla den markante kritikeren Harald Langhelle, med bakgrunn fra Arbeiderpartiet, verkets varige verdi som historisk dokument, med betyd-

16. I juli forsvarte Korsvold romanen med en nesten lik formulering i en tekst om Feuchtwanger skrevet til hans 50-årsdag, og konstaterte at den «er blitt en omdiskutert bok også her i Norden» (1934b). Se også Harald Beyers korte kritikk i samme avis (14.3), som tenderer mot en bokomtale, der han skrev at man for å dømme rettferdig måtte ha førstehåndskjennskap «til det som foregikk i Tyskland» (1934). Beyer var allerede på 1920-tallet en sentral litteraturkritiker, og anmeldelsen var esterisk positiv, men uten å ta direkte stilling til verkets sannhetsverdi.

ning «ikke bare for nutiden, men også for fremtiden», for forståelsen av det «veldige kulturelle tilbakeskritt» i det «man trodde var en førende kulturstat» (1934).¹⁷ Boken hadde «vakt et brøl av raseri blandt alle nazister», og «Quislings trommeslager [Eyvind Mehle]» hadde «gått løs på den av alle krefter» (ibid.). «Bedre bevis for at boken er god kan man vanskelig få», konkluderte han på pregnant vis, og demonstrerte dermed hvordan politisk ståsted og litterær vurdering hang tett sammen (ibid.).

Langhelle ble under okkupasjonen aktiv i motstandsbevegelsen og henrettet av tyskerne i Falstadskogen i 1942 for sitt motstandsarbeid. Hans kritikk vitner om en klar og tidlig forståelse av jødernes situasjon som følge av det nazistiske regimet i Tyskland. Den tydelige etiske funderte støtten til verkets opposisjonelle budskap avvek fundamentalt fra responsen fra den ytterliggående høyresiden og kan ha utløst en påfølgende høyreradikal kritikk. Den pronazistiske ukeavisen ABC, utgitt av det høyreradikale Fedrelandslaget som på 1930-tallet motarbeidet den sosialistiske arbeiderbevegelsen, inntok en posisjon tilsvarende som Mehles, men med en om mulig skarpere ideologisk tone. Bare to dager etter Langhelles anmeldelse, 12. april, rettet redaktør Ranik Halles en politisk-moralsk fordømmelse mot romanen som gikk enda lenger enn både Mehle, Ring og andre nazisympatisører.

Det mest problematiske var Hambros anmeldelse, som Halle omtalte som «falskere» enn romanen og bevis på at Hambro ikke hadde lest den (1934b). Det utløste en disputt med Dagbladet som anklaget Halle for inkonsistens, ettersom han måneden før hadde omtalt kritikken som «gjennemarbeidet» (1934a).¹⁸ Halle, som senere fikk en sentral rolle i Høyre, hadde samtidig kritisert Hambro som en upålitelig høyrepolitiker med holdninger som avvek fra partilinjen. Den etter hans syn hatefulle anmeldelsen av *Søsknene Oppenheim* ble stående som bevis: «Jeg kan ikke minnes å ha lest en artikkel mot Tyskland skrevet med en så intens *fanatisme* [...]» (ibid.). Vidt forskjellige forståelser av landets situasjon preget litteratursynet.

Født i Aserbajdsjan hadde Halle en «bemerkelsesverdig karriere for en innvander» (Dahl et al. 2010, 21). Det gjør det desto mer påfallende at han på antisemittisk vis beskriver jøder som unasjonale; han karikerer dem også med «krumme neser», «utstående ører», «en noe klumpet skikkelse» og «platte føtter» (Halle 1934b). Ifølge Halle idealiserer romanen jødene som engler, uten trekk som «næret uviljen» mot dem, slik

17. Langhelle undersøkte hvordan *Søsknene Oppenheim* (1934), Hans Falladas *Hva nå, unge mann?* og Ignazio Silones *Fontamara* (norske utg. 1933) forholdt seg til fremveksten av nazismen og fascismen. Kritikerne i arbeideravisen Fremover priste *Søsknene Oppenheim* på lignende vis (17.3), og skrev at den «kanskje er det skarpeste angrep som noensinne er blitt rettet mot nazismen» (Stubberud 1934).

18. Avisen beskyldte ham for å skrive i transe. Halle svarte ironisk 8. mai at det var «forfriskende» at de gikk «i bresjen» for Hambro (1934c). Se òg dr. Gulbrand Lundes angrep på Hambros kritikk 19. april, der han anklaget ham for «total mangel på forståelse av den nye tid» (1934).

som spekulasjon, «ateistisk agitasjon» og «kommunistiske revolusjonsforsøk», og kunne ha skapt større forståelse ved å forklare hvorfor så mange av dem var blitt en trussel mot den tyske stat (ibid.). Kritikken var fundert i en utbredt antisemittisk idé om at jøder selv hadde skyld i forfølgelsen. Skildringen fra konsentrasjonsleiren avviser han i tillegg som fiksjon moti ert av et intenst tysklandshat.

I likhet med Leiv Lea anklaget Halle romanen for å fremstille jødene som feilfrie og nazistene som overdrevent brutale. Enkelte mer nyanserte kritikere enn Halle uttrykte også antisemittiske forestillinger, om enn i mer dempet form enn hans aggressive angrep.

I det katolske tidsskriftet *St. Olav* skrev prest og redaktør Henrik Irgens i mars at *Søsknene Oppenheim* ga et «levende inntrykk» av jødenes fortvilelse under antisemittismens «ubarmhjertige stormangrep» (1934). Samtidig problematiserte han forholdet mellom fiksjon og virkelighet og viste til uenighet om opplysningenes pålitelighet. Men på ett punkt er Irgens klar: Det er opprørende når mennesker forfølges kun fordi de tilhører «den semitiske rase» (ibid.). Han understreker at selv om Hitler og regjeringen ikke kunne holdes ansvarlig for alle overgrep, ble forfølgelsene næret av ledelsens egen agitasjon, særlig *Mein Kampf*. Den tilsynelatende balanserte omtalen undermineres imidlertid av et utsagn hvor fordømmelsen av antisemittisme snus til et implisitt skyldspørsmål der ansvaret delvis legges på ofrene:

Men så må man også i all rettferdighets navn ta med i betraktning at denne antisemittisme for en del er blitt provosert av jødene selv. Det kan ikke nektes at man i Tyskland har merket at jøder har drevet en politikk og øvet en innflytelse som ikke har vært til gagn for det tyske rike. (ibid.)

Irgens hevder at mange jøder hadde utøvd skadelig politikk, men bemerker at slike som «med mer eller mindre rett var mistenkt for slikt», som Feuchtwanger, hadde reddet seg ut av landet i tide (ibid.). Det er en mager trøst – også fordi han erkjenner at jøder som har levd som gode borgere rammes. Med referanse til Charles Péguy, som hevdet at forsvar av vold kan vanære et helt folk, mener Irgens boken har «preg av prosedyre», ikke protesterer på et slikt nivå og ville blitt mer nyansert dersom motpartens syn kom frem (ibid.).¹⁹ Slik anklages verket for å mangle troverdighet, inkludert en påstand om jøders delvise skyld i egen skjebne.²⁰

19. Den franske forfatteren markerte tydelig avstand fra antisemittisme gjennom sitt engasjement i Dreyfus-saken.

20. Alf Biem har påpekt jødefiendtlighet i Den katolske kirke og viste blant annet til Irgens' anmeldelse (1995). Biem ble anklaget for sitatforvrengning (Tande 1995), men Irgens' tekst kan med rette anklages for en problematisk holdning.

En tilsvarende kritisk holdning inntok Johan Halvor Bjørge i den borgerlige venstreavisen Nidaros, som avviste boken som et uttrykk for nøktern historieskriving. I likhet med Irgens beskrev han den som «ensidig» og etterlyste balanse, til og med positive sider ved nazismen: «Løgnen og negativiteten er det hans søkelys avslører. De positive resultater av omveltningen lar han ligge i mørke. Han er jøde. Det er sin rases sak han taler» (19.3.34). På den annen side tilkjennes Feuchtwanger også en moralsk autoritet som tysk kulturbærer.

Innvendinger fra moderate og venstreorienterte stemmer

Flere anmeldelser utover våren påpekte romanens ensidighet, men med langt mer nyanserte syn enn Halles politiske kritikk. Lars Aas i den tiltagende høyre radikale Dagsposten omtalte den som en rystende menneskeskildring, men stilte spørsmål ved detaljenes sannhetsverdi og hevdet at forbitnelsen på jødernes vegne hadde gjort fremstillingen ensidig (1934). Forfatteren ble ikke ansett å ha nok erfaring til å vurdere forholdene fullt ut, men innholdet stemte ganske godt overens med fle e uhildede utenlandske korrespondenters skildringer (ibid.). Wilhelm W. Stabell skrev i Gudbrandsdølen at den som ville forstå det nye Tyskland, vanskelig kunne komme utenom romanen. Den ga ikke hele sannheten, men «overbevisende bruddstykker» (1934). Kongsvinger Arbeiderblad mente snarere forholdene skildres for mildt (Zachariassen 1934). Østlands-Posten påpekte at «det kan påvises overdrivelser», men konkluderte med at «kontrollerbare begivenheter» og andre vitner ga forfatteren «vesentlig rett» (1934). Flere anmeldere lot seg overbevise, men med forbehold, ofte i dialog med tidligere kritikk.

Samtidig som enkelte moderate anmeldere syntes å overta visse poenger fra de nazisympatiserende kritikerne, særlig når det gjaldt verkets manglende balanse, publiserte Fremtiden 21. april en ny anmeldelse, trolig som et svar på den økende kritiske responsen. Romanen ble vurdert som del av en samleanmeldelse der *Fedrelandet* av Heinz Liepmann, som omhandlet jødeforfølgelsene, og *Konsentrasjonsleiren Oranienburg* av Gerhardt Seger (norske utg. 1934) inngikk. De tre verkene ble aktualisert gjennom spørsmålet «Quo Vadis? Hvor går du?», en oppfordring til å velge en annen vei enn den som ledet til nazismen (Tranøy 1934). *Søsknene Oppenheim* beskrives som autentisk, men «litt langtrukken», «omstendelig» og «spredt», delvis på grunn av forsøket på å vise nazismens gjennomgripende virkning. Selv om det gir et godt bilde, svekket det ifølge Betuel S. Tranøy den kunstneriske effekten. Sammenligningen, der de andre bøkene også vurderes som autentiske, men sterkere skildringer, rammer inn den i hovedsak estetiske

vurderingen av romanen som «litterært dokument», mens fle tallet mer direkte la hovedvekten på det politiske sannhetskriteriet.

I anledning Feuchtwangers 50-årsdag i juli omtalte en rekke aviser i arbeiderpressen verket som et bevis på hans evne til å «fremstille nutiden som om den allerede var historisk» (1934).²¹ I den borgerlige Tidens Tegn bemerket imidlertid Paul Gjesdahl at det var vanskelig å skrive om 1933, da omveltningens årsaker og betydning ennå var uklare. Romanen ble omtalt som uholdet ved å unngå overdrivelser som kunne svekke dens verdi som agitasjon, som «bevisst ensidig», men ikke «forvrengt» (Gjesdahl 1934). Faktagrunnlaget ble fremhevet, men hovedpersonene ble kritisert for å være «grå» og ikke virke troverdige, muligens for å unngå anklager om idealisering, i sterk kontrast til Halles kritikk. Berthold ble likevel rost for realisme, og Gustavs skildring fra konsentrasjonsleiren ble omtalt som «uhyggelig» (ibid.).

Gjesdahl viste også til tidligere innvendinger mot romanens «objektive sannhet», som motsa hverandre og illustrerte bortforklaringer i diskursen: 1) overgrepene har ikke skjedd, 2) de er enkeltstående og typiske for omveltningen, eller 3) de skyldige er straffet (1934). Selv om sadismen fra enkelte lavtstående nazister ikke gjorde sterkest inntrykk, kunne det ikke avgjøre vurderingen av det 20. århundres «mest nådeløse pogrom» (ibid.). Det er påfallende at Gjesdahl med bakgrunn fra kulturradikale Dagbladet gjengir argumenter fra nazisympatisører uten å imøtegå dem direkte, men samtidig viser han en klar moralsk holdning i møte med jødeforfølgelsene. Den «djevelske sjikane», dokumentert gjennom nazipressen, ble fastslått, men verket vurderes likevel som utilstrekkelig i møte med jødernes ulykke: «[Feuchtwanger] fing er ved den tragiske muses sorte slør», men «blotter ikke hennes ansikt» (ibid.). Kanskje med unntak av sitatet fra Lukas 12:4–5 fra en jøde «som enkelte nazier nok fremdeles har en viss respekt for» (ibid.), reflekterte ikke kritikken et bestemt politisk syn i Tidens Tegn, som tidlig på 30-tallet var splittet «mellom verdikonservative kristnes sympatier, og nasjonalistiske rasisters antisemittiske retorikk» (Sagstad 2020, 73 sitert i Westlie 2023, 122).

Mens de fleste anmeldelser reflekterte kritikerens politiske sympatier, var den kulturradikale Helge Krog en sjelden venstrestemme, ettersom han i Dagbladet 21. juli la nærmest all vekt på estetiske kriterier og samtidig var betydelig kritisk til romanen. I motsetning til Gjesdahls mer politiserte kritikk fra 16. juli, drøfter ikke Krog verkets politiske sannhetsverdi, men synes å ha latt seg påvirke av Gjesdahls estetiske innvendinger.

Ifølge Knut Imerslund representerte Krog sammen med antiautoritære kritikere som Sigurd Hoel en «virkelighetsfanatisme» med høye krav til psykologisk troverdig-

21. Arbeiderbladet 7.7; Vestfold Arbeiderblad; Vestfold Fremtid; Horten Arbeiderblad 10.7.

het (1970, 15). Krog beskriver søsknene som «sympatiske uten å være idealisert», men kritiserer den «geometriske» karaktertegningen for å mangle nødvendig personlig nærhet, noe som ligger nært opptil Gjesdahls syn (1934). Kritikken står i kontrast til forlagets omtale og aviser som beskrev verket som betagende. Krog anerkjenner riktignok nazisten og overlæreren Vogelsang som overbevisende og presist utformet, men det er først i skildringen av Gustavs opplevelser i konsentrasjonsleiren at romanen ifølge Krog blir «gripende», ikke på grunn av kunstneriske fortrinn, men på grunn av «stoffets f yktelige, anklagende tyngde» (ibid.).

Som «meningsfelle» betviler ikke Krog anklagene mot Hitler-Tyskland, men fremholder at verket bare delvis lykkes i å fremstille psykiske reaksjoner på katastrofen, fordi forfatteren står for nær hendelsene og lar en opprørt holdning gli over i polemikk (ibid.). I motsetning til andre venstreorienterte anmeldere hevdet Krog at det svekket verkets virkning både som kunstverk og som politisk pamflett. Den rammende dommen fra en av samtidens mest fryktede litteraturkritikere, og en av få på venstresiden som fremmet grundige estetiske innvendinger tross et grufullt emne, kan ha bidratt til verkets marginaliserte stilling i Norge.

Kritiske posisjoner i periodika

Resepsjonen av *Søsknene Oppenheim* utviklet seg til en betydelig kulturdebatt i 1934. Mange roste romanen, men den ble også møtt med skarp kritikk fra nazisympatisører, noe som utløste motreaksjoner, i både arbeiderpressen og i borgerlige aviser. På ett vis fikk høyreradikale siste ord. Den siste omtalen i 1934 ble trykt i desember i Fedrelandslagets ABC, hvor boken ble karakterisert som «En sterkt tendensiøs roman fra Nazi-Tyskland, ubehersket og uten minste forsøk på forståelse» (1934b).²² Allerede i mai hadde avisen i spalten «Omkring Hakekorset» gjengitt en kritisk vurdering fra Scribner's Magazine, omtalt som «det ledende amerikanske intellektuelle tidsskrift», men «semitisk infise te»: «Undfanget i hast og utført med hevnjerrig raseri er 'Søsknene Oppenheim', nok en leselig, men avgjort ubetydelig roman» (1934a). ABC hevdet samtidig at romanen ble fremstilt som et «monumentalt mesterverk» av «alle norske kritikere, med Hr. Hambro i spissen» (ibid.), og viste til sin egen anmeldelse ved Ranik Halle, men fremstillingen er sterkt forenklet. De positive anmeldelsene ble fulgt av omfattende kritikk som på ulike måter sådde tvil om romanens sannhetsverdi.

22. Romanen ble samme dag nevnt i forbifarten i en anmeldelse av Artur Möllers *Rasförrädare* i Fremover som ét av fle e verk om Nazi-Tyskland kritikeren vurderte som likeverdige, og 19. desember kort i en anmeldelse av Hermynia zur Mühlens *De tok våre døtre* (1934).

Prest i den norske kirke, Ingvar Garåsen, skrev i september i avisen Buskerud og Vestfold at boken ikke var blant Feuchtwangers beste, men en av hans mest interessante fordi den handlet om «det tyske jødespørsmål», og han beskrev jødernes lidelser som «grusomme» (1934). Likevel uttrykte han tvil om troverdigheten: «det bitre hat til nazismen» gjorde forfatteren «inhabil», og mangelen på nøkternhet svekket verkets historiske verdi, som kunne være «av noe tvilsom art» (ibid.). Selv om «det rette» historiske perspektivet manglet, viser anerkjennelsen av romanens verdi som partsinnlegg i «striden arier contra jøde» hvordan offer og overgriper diskursivt sidestilles, et grep som ellers preget høyreradikal kritikk (ibid.).

«Historie bedømmes best på avstand», påpekte Garåsen (ibid.), men fle e forsøkte tidlig å forstå utviklingen og advare mot farene. Hambro var blant dem som tydeligst erkjente romanens historiske betydning – ikke som fiksjon, men som et troverdig vitnesbyrd.

I min systematiske gjennomgang av alle digitalt tilgjengelige anmeldelser fra 1934 samt enkelte ikke-digitaliserte kilder, har jeg vektlagt ledende kritikere og dokumentert de skarpe frontene i diskusjonen, som i stor grad var politisk betinget. Mellomstemmer fantes, men mye av dynamikken kan beskrives som stenkasting mellom skyttergraver. Mens fle e mente romanen var et helstøpt mesterverk, mente andre den var et makkverk, uten kunstnerisk eller politisk verdi, og temperaturen var tidvis særdeles høy. I analysen har det vist seg fruktbart med et analytisk skille mellom formaspekter, som språk og skildringer, og politikk, som vurderingen av sannhetsverdi. Sistnevnte var ofte nært knyttet til anmelderens politiske standpunkt. Kritikere på både venstre- og høyresiden vurderte som regel romanen ut fra graden av tysk sympati, og brukte den som plattform for bredere ideologisk mobilisering.

I praksis kan det være krevende å skille mellom politikk og estetikk, og en vurdering basert på et politisk ståsted er ikke nødvendigvis ugyldig (jf. Hagen 2004, 41–42). Samtidig viser fle e av anmeldelsene, som Barbra Rings harde kritikk, hvordan den politiske dimensjonen kunne bli så dominerende at vurderingene fremstår som urimelige. Denne tendensen var særlig sterk i en tid preget av ideologiske motsetninger og politiske spenninger. Det gjør det utfordrende å trekke klare grenser mellom politiske og estetiske vurderinger – da som nå – hvor politikken heller ikke lar seg holde utenfor litteraturen eller litteraturkritikken.

Ring var på ingen måte alene om sine politiske sympatier. Den utbredte mangelen på erkjennelse av politiske realiteter i Tyskland i 1934 preget også litteraturvurderingene, som undersøkelsen viser var tydelig ideologisk farget. Nazisympatisører avviste *Søsknene Oppenheims* litterære kvaliteter fordi de mente romanen tegnet et for negativt bilde av Tyskland. Fremstillingen av nazister vakte

blant annet motstand, noe som reiser spørsmålet om kritikken bunnet i ubehag over en altfor presis skildring heller enn faktisk overdrivelse.

Samtidig tyder analysen på at denne kritikken, sammen med innvendinger fra kjente kritikere som Fredrik Paasche, også påvirket mer moderate stemmer i samtiden som oppfattet romanen som ensidig i negativ forstand, og slik svekket dens troverdighet. Det kan leses som et forsøk på diskursiv tilpasning snarere enn uttrykk for ideologisk tilslutning, en måte å unngå de mest krevende vurderingene uten å tydelig utfordre den høyre radikale virkelighetsforståelsen. Selv om det i slike tilfeller ikke kan påvises direkte kausalitet, trer det frem et mønster av vurderingskategorier som sirkulerte i diskusjonen av romanen. Kritikerne påvirket også hverandre direkte, både gjennom formuleringssmitte og fle e eksplisitt polemiske svar på hverandres anmeldelser. Den positive resepsjonen ble delvis overskygget av negativ kritikk, og romanens mulighet til å fungere som en politisk øyeåpner ble dermed svekket. Undersøkelsen har slikt sett overføringsverdi til vår egen tid, der radikale ytringer gjerne former offentlig debatt og kan legge føringer for hvordan moderate aktører posisjonerer seg.

I ettertid er det klart at det er Rings kritikk, og ikke Feuchtwangers verk, som var et politisk vrengebilde. I 1935 hadde hun mistet kontakten med radikale venner som Nini Roll Anker, og støttet i motsetning til Helge Krog og andre forfattere Knut Hamsuns motstand mot å gi Nobelprisen til den tyske pasifisten Carl Ossietzky (Hareide 1989, 181). Rings valg illustrerer hvordan ideologiske skillelinjer preget datidens litteraturredebatter. Hennes politiske holdning var likevel ikke statisk; i 1940 brøt hun med tyske forbindelser, motarbeidet okkupasjonsmakten og uttrykte etter krigen anger over tidligere sympatier (ibid.).

Også på den politiske venstresiden fantes det kritikere som til tross for motstand mot nazismen mente at *Søsknene Oppenheim* hadde svakheter. Gjesdahl og Krogs innvendinger om søsknens manglende dybde deler jeg imidlertid ikke, i likhet med fle e kritikere. Det skal sies at søsteren Klara er viet lite plass og fremstår endimensjonal, men bortsett fra nazistene, med Vogelsang som et noe mer sammensatt unnatak, fremstår delvis Martin og Edgar, og særlig Gustav, som levende og komplekse snarere enn rene typer. Det samme gjelder Berthold, som må regnes blant romanens sentrale skikkelser, selv om han, som de øvrige, også har historisk *typiske* trekk. Berthold fremheves av kritikere med ulike ståsteder som verkets mest overbevisende figur, og en erfaring av eksistensiell avmakt former både han og Gustavs følelsesutvikling. Når det er sagt har den amerikanske utgaven fra 2022 et langt friskere språklig uttrykk, og romanen ville hatt godt av en ny norsk oversettelse.

Til tross for en ambivalent mottakelse og marginalisering i ettertid ble *Søsknene Oppenheim* anerkjent av fle e kritikere i Norge. Nyere internasjonale oppvurderinger og

fornyet tematisk relevans i en tid preget av økende høyre-radikalisme taler for at både verket og dets norske resepsjon har en plass i en utvidet forståelse av vår litteraturhistorie. Som Heidi Avellan (2018) skriver, minner romanen oss om at verden tidlig visste en del, men ikke ville vite, og at normaliteten også i dag raskt kan forvandles til noe mye verre.

Konklusjon: Blindsoner og politisk-ideologisk slagside

Holocaustoverlever Primo Levi har fortalt om lesningen av *Die Geschwister Oppermann* og en «hvitbok» som beskrev «nazistenes grusomheter»: «Vi hadde bare trodd på halvparten, men det var nok» (1984, 71). Overlevelsesstrategien han beskriver som «selvpålagt blindhet», og den senere motstanden mot nazismen har en parallell i Gustav Oppenheims utvikling fra fornektelse av forholdene til motstand (ibid., 72–73). Fedrelandsfølelsen for Piemonte speiler også Oppenheim-familiens tilhørighet til Tyskland, i kontrast til nazistenes dehumanisering. Virkeligheten skulle vise seg å bli langt mer grusom enn i *Søsknene Oppenheim*.

I Norge fikk romanen en omfattende, men delvis kritisk mottakelse, særlig i medier som var vennlig innstilt til det tyske regimet. Samtidig verdsatte fle e romanen og vektla dens sannhetsverdi, i arbeiderpressen, men også i andre medier. Diskusjonen dreide seg i stor grad om hvorvidt den formidlet en sann virkelighet eller var politisk fordreid. Resepsjonen vitner om hvor sterkt politiske vurderinger preget litteraturkritikken i 1934, og hvordan politisk-ideologisk slagside blant nazivennlige og høyre-radikale kritikere forvrengte vurderingen av et verk som i realiteten fremstilte et troverdig situasjonsbilde fra Nazi-Tyskland.

Analysen vitner om at denne kritikken påvirket andre deler av resepsjonen. Artikkelen viser også hvordan moderate kritikere kunne bidra til å redusere verkets moralske alvor, og at tilsynelatende nøktern, balansert litteraturkritikk kunne inngå i prosesser som bidro til ideologisk normalisering, gjennom forskyvninger i vurderingsrammene. Samlet sett illustrerer kritikken hvordan litteratur kan utfordre lesere til å se forbi samtidens blindsoner – da som nå.

Mottakelsen av *Søsknene Oppenheim* bekrefter samtidig et velkjent mønster. Tendenslitteratur vurderes ofte ut fra sitt politiske innhold. På 1930-tallet, da skillet mellom litteraturkritikk og samfunnsdebatt var særlig uklart, gikk politiske vurderinger ofte på bekostning av estetiske, ikke minst når det gjaldt utviklingen i Tyskland. Analysen av resepsjonen synliggjør strukturer i mellomkrigstidens offentlighet og gir dessuten et relevant perspektiv på kritikk som balanserer mellom estetisk vurdering og politisk-ideologisk stillingtagen – også i en norsk samtid der skjønnlitteraturen sjelden er eksplisitt politisert.

Litteratur

- ABC. 1934a. «Omkring hakekorset.» 31. mai, 1934.
- ABC. 1934b. «Feuchtwanger, Lion: Søsknene Oppenheim.» 6. desember, 1934.
- Aftenposten. 1934. «Årets store litterære begivenhet i England og Amerika.» 7. mars, 1934.
- Amundsen, Jens. 1934. (Signert «J—s»). «Søsknene Oppenheim.» *Iste mai*, 22. februar, 1934.
- Andersen, Per Thomas. 1987. «Kritikk og kriterier.» *Vinduet* (3): 17–25. Arbeiderbladet. 1934. «Lion Feuchtwanger 50 år.» 7. juli, 1934.
- Avellan, Heidi. 2018. «Ett land förändras så snabbt.» *Sydsvenskan*, 3. august, 2018.
- Beyer, Harald. «Lion Feuchtwanger: Søskene [sic] Oppenheim», 14. mars, 1934.
- Biem, Alf. 1995. «Dette visste Jo Benkow neppe noe om.» *Aftenposten*, 24. april, 1995.
- Birkeland, Bjarte. 1995. «Forfattarmiljø og nazisme i trettiåra.» I *Nazismen i norsk litteratur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørge, Johan Halvor. 1934. «Jødene i Tyskland.» *Nidaros*, 19. mars, 1934.
- Brovold, Madeleine. *Jødiske motiver i norsk litteratur cirka 1800–1970*. Ph.d.-avhandling. Universitetet i Oslo.
- Cohen, Joshua. 2022. «Introduction.» I Lion Feuchtwanger. *The Oppermans*. New York: McNally Editions.
- Dahl, Hans Fredrik, Nils E. Øy, Idar Flo. 2010. *Norsk presses historie. 1–4 (1660–2010). Bind 4. Norske aviser fra A til Å*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahle, A. Johannes. 1934. «Under hakekrossen.» *Den 17de Mai*, 15. februar, 1934.
- Dagbladet. 1934. «Pussig tilfelle.» 5. mai, 1934.
- Diesen, Halvor. 1934. «En bok om den tyske revolusjon.» *Smaalenenes Amtstidende*, 22. februar, 1934.
- Dingstad, Ståle. 2021. *Knut Hamsun og det norske Holocaust*. Oslo: Dreyer.
- Edström, Maria. 2017. «Så får totalitära ideologier gehör.» *Expressen*, 9. august, 2017.
- Ellefsen, Bernhard. 2016. «Den ytterste instans.» I *Kvalitetsforståelser*, redigert av Knut Ove Eliassen og Øyvind Prytz. Bergen: Kulturrådet.
- Feuchtwanger, Lion. 1934. *Søsknene Oppenheim*. Oslo: Aschehoug.
- Feuchtwanger, Lion. 1941. *The Devil in France: My Encounter with Him in the Summer of 1940*. Los Angeles: University of Southern California.
- FF. 1934. «Freidig bokanmelder i 'Drammens Tidende'. Hvem lyver, Hambro eller Lorentzen?» *Fremtiden*, 20. mars, 1934.
- Folket. 1934. «Under Lupen.» *Folket*, 8. mars, 1934.
- Garåsen, Ingvar. 1934. «Nye bøker. Lion Feuchtwanger: Søsknene Oppenheim.»

- Buskerud og Vestfold*, 11. september, 1934.
- Gjesdahl, Paul. 1934. «Kampen om jødene.» *Tidens tegn*, 16. juli, 1934.
- Hagen, Erik Bjerck. 2004. *Litteraturkritikk. En introduksjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halle, Ranik. 1934a. «C.J. Hambro.» *ABC*, 8. mars, 1934.
- Halle, Ranik. 1934b. «Jøder og jøder. En bok som vil nære antisemittismen i Tyskland.» *ABC*, 12. april, 1934.
- Halle, Ranik. 1934c «Pussig tilfelle.» *Dagbladet*, 8. mai, 1934.
- Hambro, Carl Joachim. 1934. «Bøker. Om Lion Feuchtwanger: Die Geschwister Oppenheim.» *Morgenbladet*, 3. mars, 1934
- Hareide, Jorunn. 1989 «Jord, ætt og kjærlighet. Barbra Ring 1870–1955.» I *Norsk kvinnelitteraturhistorie*, bind 2, redigert av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld og Janneken Øverland. Oslo: Pax forlag.
- Hatikwoh. 1934a. «Lion Feuchtwangers nye bok.» *Månedblad for jøder i Norge* 6(2): 8.
- Hatikwoh. 1934b. (Signert «H.F.»). «Bøker. Aschehougs forlag: Lion Feuchtwanger – ‘Søskenene Oppenheim’.» *Månedblad for jøder i Norge* 6(3): 7.
- Haugen, Trond. 2016., «Kritikkstudie 1926: den kritiske mottakelsen av Cora Sandels debut Alberte og Jacob.» I *Norsk litteraturkritikkshistorie 1870–2010*, redigert av Sissel Furuseth, Jahn Holljen Thon og Eirik Vassenden. Oslo: Universitetsforlaget.
- Houm, Philip. 1982. *Kritikere i en gullalder*. Oslo: Aschehoug.
- Houm, Philip. 1986. *Fredrik Paasche. Nordmann og verdensborger*. Oslo: Aschehoug.
- Imerslund, Knut. 1970. *Norsk litteraturkritikk. 1914 til 1945*. Oslo: Gyldendal.
- Irgens, Henrik. 1934. «Bokanmeldelser. Lion Feuchtwanger: Søskenene Oppenheim.» *St. Olav. Tidsskrift til den religiøse opplysnings fremme* 46(11): 86-87.
- Jewish Telegraphic Agency. «20,000 Sale in Germany for Feuchtwanger Novel, Forbidden by the Nazis.» JTA Archive, 21. mai, 1934. <https://www.jta.org/archive/20000-sale-in-germany-for-feuchtwanger-novel-forbidden-by-the-nazis>
- Kahn, Lothar. 1982. «Lion Feuchtwanger: The Hazards of Exile.» I *Exile: The Writer's Experience*, redigert av John M. Spalek og Robert F. Bell, 157–167. North Carolina: University of North Carolina Press.
- Korsvold, Jens. 1934a. «Lion Feuchtwanger. Søskenene Oppenheim.» *Bergens Tidende*, 7. april, 1934.
- Korsvold, Jens. 1934b. «Lion Feuchtwanger 50 år.» *Bergens Tidende*, 9. juli, 1934.

- Kristiansen, Tom. 2021. «The Norwegian War Experience. Occupied and Allied.» I *Nordic War Stories*, redigert av Marianne Stecher-Hansen. New York: Berghahn Books.
- Krog, Helge. 1934. «Anklageskrifter.» *Dagbladet*, 21. juli, 1934.
- Langhelle, Harald. 1934. (Signert «Harry»). «Fascismen og nazismen belyst gjennom skjønnlitteratur. Tre bøker som kaster streiflys over reaksjonens psykologiske forutsetninger. Hans Fallada, Lion Feuchtwanger og I. Silone.» *Arbeider-Avisa*, 10. april, 1934.
- Lawson, Tom. 2010. «The Theory and Practice of Hell: Post-War Interpretations of the Genocide of the Jews.» I *Debates on the Holocaust*, 1st ed., 17–51. Manchester: Manchester University Press.
- Lea, Leiv. 1934. «Nye bøker. Lion Feuchtwanger. Søskenene Oppenheim.» *Rogaland*, 2. mars, 1934.
- Levi, Primo. 2019. *Det periodiske system*. Oslo: Dreyers forlag.
- Lister. «Skismaet innen høires bystyregruppe.» 10. mars, 1934.
- Lorentzen, Reidar. 1934. «En jøderoman.» *Drammens Tidende*, 15. februar, 1934
- Lorenz, Dagmar C.G. 2018. «Contested Nazi Characters.» I *Nazi Characters in German Propaganda and Literature*. Leiden. Boston: Brill Rodopi.
- Lunde, Gulbrand. 1934. «C.J.H. (Hambro) om Tyskland idag.» *Nasjonal Samling*, 19. april, 1934.
- Mehle, Eyvind. 1934. «Litterær svindel møter politisk svindel, Hr. Hambro trykker hr. Feuchtwangers hånd.» *Nasjonal samling*, 15. mars, 1934.
- Mendelsohn, Oskar. 2019. *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år* (bind 1). Oslo: Universitetsforlaget.
- Meyer, Harry. 1934. «Lion Feuchtwanger». *Hatikwoh. Månedssblad for jøder i Norge*. 6(6): 10–11.
- Morgenbladet. 1934. «Årets store litterære begivenhet i England og Amerika.» *Morgenbladet*, 7. mars, 1934.
- Nasjonalt Tidsskrift. 1934. «Nordisk og jødisk er som ild og vann.» *Nasjonalt Tidsskrift*, 19(3): 31.
- Paasche, Fredrik. 1934. «Utsyn over verdenslitteraturen. En roman om Tysklands jøder.» *Aftenposten*, 27. januar, 1934.
- Paulson, Andreas. 1934. «En ypperlig roman om nazismen.» *Bergens Arbeiderblad*, 17. januar, 1934.
- Rabinowitz, Moritz. 1933. «Professor Schelderup og nazisten Wessel Rehorts.» *Morgenavisen*, 29. november, 1933.
- Reehorts, Wessel. 1934. «Hr. Hambro og det tredje rike.» *Morgenavisen*, 14. mars, 1934.

- Ring, Barbra. 1934a. «Feuchtwangers hevn mot Hitler.» *Nationen*, 6. mars, 1934.
- Ring, Barbra. 1934b. «Hitlers kamp.» 5. mai, 1934.
- Ringerikes Blad. 1934. (Signert «K.»). «Feuchtwangers nye bok.» 28. februar, 1934.
- Roffman, Frederick S. 1983. «New life for a prescient novel about Nazism.» *New York Times*, 15. Mai, 1983.
- Schou, August. 1934. «Boken om jødeforfølgelsene.» *Fremtiden*, 24. februar, 1934.
- Skjerven, Olav. 1934. «Bøker. Lion Feuchtwanger: Søskenene Oppenheim.» *Fredrikstad Dagblad*, 14. februar, 1934.
- Smaalenenes Social-Demokrat. 1934. «Lion Feuchtwanger: Søskenene Oppenheim.» 22. februar, 1934.
- Smith, Emil. 1933. «Landflyktig tysk litteratur.» *Dagbladet*, 30. desember, 1933.
- Sommerfeldt, W.P. 1926. «Forfattermerker i norske aviser.» I *Festskrift til Hjalmar Pettersen*. Oslo: Steenske forlag.
- Sommerfeldt, W.P. 1936. *Forfattermerker i norske aviser og tidsskrifter 1931–1935*. Oslo: Fabritius og sønner.
- Sommerfeldt, W.P. 1946. *Forfattermerker i norske aviser og tidsskrifter*. Annen utgave. Oslo: Fabritius og sønner.
- Stabell, W. Wilhelm. 1934. «Bøker. Lion Feuchtwanger: Søskenene Oppenheim.» *Gudbrandsdølen*, 12. april, 1934.
- Stahl, Knut. 1962. *Motstandskampen 1940–1945*. Stavanger: Stabenfeldt forlag.
- Stubberud, Jens. «To bøker om tilstanden i Mussolini- og Hitlerparadisene.» *Fremover*, 17. mars, 1934.
- Tande, Claes. 1995. «Sjofel forvrengning i Aftenposten.» 7. mai, 1995.
- Tenningen, Sigurd. 2021. *Norsk litteraturkritikk i mellomkrigstiden*. Masteroppgave, Universitetet i Agder.
- Thesen, Rolf. 1934. «Feuchtwangers bok om barbariet i Tyskland.» *Arbeiderbladet*, 10. mars, 1934.
- Thon, Jahn Holljen. 2016. «1925–1945. Verdikamp og nytt massemedium.» I *Norsk litteraturkritikkshistorie 1870–2010*, redigert av Sissel Furuseth, Jahn Holljen Thon og Eirik Vassenden. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thon, Jahn Holljen. 2016. «Carl Joachim Hambro [...]». I *Norsk litteraturkritikkshistorie 1870–2010*, redigert av Sissel Furuseth, Jahn Holljen Thon og Eirik Vassenden. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tranøy, Betuel Sofus. 1934. «Nazismen på nært hold.» *Fremtiden*, 21. april, 1934.
- Urdahl, Laurentius. 1934. «Søskenene Oppenheim av Lion Feuchtwanger.» *Fredrikstad Blad*, 17. februar, 1934.
- Valaker, Tormod. 1999. «En gullalder? Litteraturkritikken og den nye tid.» I *Litt*

fascisme, hr. statsminister! Historien om den borgerlige pressen og fascismen, 80–104. Oslo.

Westlie, Bjørn. 2023. *Mørke år. Norge og jødene på 1930-tallet*. Oslo: Res Publica.

Zachariassen, Aksel. 1934. «Bøker om Nazi-Tyskland.» *Kongsvinger Arbeiderblad*, 14. april, 1934.

Østlands-posten. 1934. (Signert «Bookman»). «Feuchtwangers nye bok.» 7. mai, 1934.

Aas, Lars. 1934. «Lion Feuchtwangers 'Søsknene Oppenheim'.» *Dagsposten*, 14. april, 1934.